

שעירי העזים שהקריבו שבי הגולה בחנוכת הבית השני

בקובץ "מגל" - חידושי תורה ומאמרים (כרך י"ד, תשס"ד)¹ פרסם הרב צבי אי' סלושץ יצ"ו הסבר על טיבם של קרבנות החטאות שהקריבו בחנוכת בית שני. וכך כותב הרב המחבר שם:

"בעזרא פרק ו' מסופר על קרבנות חטאת שהקריבו שבי הגולה בחנוכת בית שני, ככתוב בספר עזרא: "והקריבו לחנכת בית אלהא דנה תורין מאה, דיכרין מאתין, אמרין ארבע מאה וצפירי עיזין לחטיא על כל ישראל תרי-עשר למנין שבטי ישראל" (ו', יז). מהותם של קרבנות אלו מעוררת כמה שאלות: האם ניתן להשוות קרבנות חטאת אלה עם קרבנות חטאת שהקריבו עזרא הסופר והבאים עמו מן הגולה, כמסופר בספר עזרא: "הבאים מהשבי בני הגולה הקריבו עולות לאלוקי ישראל פרים שנים עשר על כל ישראל, אילים תשעים וששה, כבשים שבעים ושבעה, צפירי חטאת שנים עשר הכל עולה לה" (ח', לה). על קרבנות אלה אמרו חז"ל במסכת הוריות (ו', ע"א) ובמסכת תמורה (טו, ע"ב) שהוקרבו לכפר על חטא עבודה זרה שעבדו בימי צדקיהו, והוראת שעה היתה כמבואר בגמרא (שם).

נראה לי, שאין לדמות חטאות שהקריבו בעת חנוכת הבית לחטאות שהקריבו על כפרת דור בית ראשון שעבדו עבודה זרה. כי למה היו צריכים להקריב שתי פעמים כדי לכפר על חטא ע"ז, אלא טעם אחר יש בדברי.

המחבר מוכיח באריכות שבוני המקדש הקריבו שנים עשר שעירי חטאת לכפר על ספק קבר התהום שאולי היה מתחת לבית המקדש. הרב הנ"ל מביא דברי הספרי שרש"י מביאו בחומש (במדבר ז', טו) ששעיר עזים אחד לחטאת שהביאו הנשיאים בחנוכת המשכן, היו כדי לכפר על טומאה זו מספק. ומטעם זה גם בימי בית שני התעוררה בעיית ספק טומאה בהר הבית לאחר שנמצאה גולגלתו של ארונה היבוסי בפעם השנייה בימי חגי הנביא, כדאיתא בירושלמי סוטה פרק ה' הלי ב', ואף שחגי הוכיחם וטהרו את הגולגולת משם, מ"מ איתרע לחזקה זו והיה חשש לספק טומאה. הרב המחבר מסתייע מדברי "החתם סופר"

1. יו"ל ע"י המכון הגבוה לתורה שליד אוניברסיטה "בר-אילן".

בתשובותיו חלק יורה דעה סימן ש"מ ד"ה ועיין, שחזקה זו נתערערה.

אולם, לעני"ד קשה לקבל הסבר זה כפי שנבאר להלן. ראשית יש לבדוק אימתי ארע מעשה זה של מציאת גולגלתו של ארנן היבוסי מתחת למזבח?
 "המעשה" הנ"ל נזכר בספרות חז"ל ביחס לטומאה שהייתה בהר הבית בימי חזקיהו, ברקע לפסח המיוחד שנעשה בירושלים (דה"ב פרק ל') - "גולגלתו של ארנן (או ארנון) הוא "ארונה היבוסי", "מצאו תחת המזבח" (ירושלי פסחים פ"ט, ה"א, וכן שם נדרים פ"ו, ה"ח)². מאמר זה ("מסורת" זו?) הובא בשם האמורא ר' סימון ברי זבדי.

"המעשה" מובא בש"ס פעם נוספת, בהקשר לתוכחתו של הנביא חגי לשבי ציון: "ואשר יקריבו שם - טמא הוא" (חגי ב', יד) - בסוגיית הירושלמי (סוטה פ"ה, ה"ב) - המקבילה לסוגית רבי חנינא סגן הכהנים בתלמוד הבבלי (פסחים יז). בירושלי סוטה (שם), מובאים דברי רבי סימון בר זבדי כהסבר רקע לתוכחת הנביא חגי, שהקרבנים נעשית בטומאה, וזאת משום ש"גולגלתו של ארנן... מצאו תחת המזבח", ולכן המקום טמא בטומאת מת³.

מבחינה כרונולוגית חשוב לציין שדברי הנביא חגי "ואשר יקריבו שם טמא הוא" נאמרו בשנת שתיים לדריוש (חגי שם), ארבע שנים לפני שהשלימו את בניית ביהמ"ק (עזרא ו', טו-טז), בעת שבוני המקדש הקריבו 12 שעירי חטאת, שלפי הסברו של הרב צ' שלושה יצי"ו אמורים היו לשמש כפרה על עוון הקרבה במקדש בספק טומאה.

על סמך האמור בספר חגי: "וישמע זרובבל... ויהושע... וכל שארית העם בקול ה' אלקיהם, ועל דברי חגי הנביא כאשר שלחו ה'..." (א', יב) - יש לשער שהעם קיבל את תוכחת חגי, ותיקנו את מה שהיה צריך לתקן במישור הטומאה והטהרה.

מן הראוי להעיר שמבין פרשני הירושלמי התייחס להיבט ההיסטורי בשני המקורות השונים (ביחס לחזקיהו וביחס לנבואת חגי), רק בעל "פני משה", שבפני לסוגיא במס' סוטה כתב: "דגולגלתו של ארנן היבוסי... מצאו אותו תחת המזבח - כשבדקו וטיהרו את הבית בבניאתן מהגולה, ועל [דבר] זה הייתה כוונת חגי להוכיחן על ששהו עד הנה (=עד נאומו של חגי לכהנים בשנת שתיים

2. א. המקום המתאים בש"ס לשיבוץ מאמרו של ר' סימון כרקע להסבר הטומאה שהולידה את "פסח חזקיהו" המיוחד, הוא במס' פסחים (כמו במקבילה בבבלי), ואילו הבאת מאמרו במס' נדרים, נעשתה רק בדרך אגב, במסגרת דיון אחר.
 ב. פרשני הירושלמי ביארו בשני המקומות שמציאת הגולגולת ארעה סמוך מאד לפסח "ולא היה פנאי לטהר הכל" ("קרבן העדה"), או בסגנון אחר: "לא היה הדבר מזומן להם להיטהר עד הפסח" ("פני משה").
 3. ויש להעיר שבסוגיית רבי חנינא סגן הכהנים (בבבלי פסחים שם) לא הובא מעשה מציאת הגולגולת.

לדריוש) בטהרת הבית". כלומר: גולגלותו של ארנן נמצאה בשובם מן הגולה (כנראה "בשנה השנית לבואם"), בימי כורש, כשהתחילו לבנות את הבית, ומאז ועד שנת 2 לדריוש, כשחגי הוכיחם - לא טיהרו את הבית - לפי מה שהסברנו, אין להטיל ספק בכך שתוכחת חגי לא נשארה עקרה, אלא המעוות תוקן, ושוב אין צורך בתיקון אחר בדרך של הקרבת קרבנות חטאת.

אי לכך אין מקום להשערה ששעירי החטאת שהוקרבו בעת חנוכת הבית השני קשורים בכפרה על הקרבה במקדש בטומאת מת, שהייתה אי פעם (בעבר הרחוק, או בעבר היותר קרוב) בהר הבית, בגין מציאת גולגלתו של ארונה היבוסאי, שנקבר "תחת המזבח", כלומר: תחת מקום המזבח.

אולי היה מקום לומר ששעירי חטאת אלה הובאו לחיטוי המזבח החדש שבנוהו עולי הגולה. כמו שמצאנו בחנוכת המשכן: "ופר חטאת תעשה ליום על הכפורים וחטאת על המזבח בכפרך עליו" (שמות כ"ו, לו). ופירש רש"י שם: "לכפר על המזבח מכל זרות ותיעוץ". אולם פירוש זה לא יתכן מעיקרו. יש להבדיל בין "חיטוי" המזבח והמקדש, כלומר קידושו וטיהורו, פעולה המכונה גם "כפרה": "יכפרו את המזבח וטהרו אתו ומלאו ידיו" (יחזקי מ"ג, כו) - לבין כפרה על חטא של יחיד או רבים, באמצעות קרבן "חטאת" (חטאת יחיד או חטאת ציבור).

בחנוכת הבית השני הקריבו 12 שעירי עזים ל"חטאה (עפ"י הקרי) על כל ישראל, למנון שבטי ישראל" (עזרא, ו', יז) - ולא נאמר לחטא את המזבח, או המקדש, כמו בחזון המקדש העתידי של יחזקאל: "שעיר עזים תמים לחטאת, וחטאת את המזבח" (שם, שם כב, ועוד שם). יש להעיר, שרק בימי המילואים במדבר, בהקמת משכן אהל מועד, נמשחו כלי המשכן, ובתוכם המזבח, בראש ובראשונה כדי שיתקדשו לתפקידם, וכנראה גם כדי לכפר על עוון כלשהו (גולז), שהיה עלול לפגום בקדושת המזבח וביעודו. אולם אחרי ימי משה, בחנוכת מקדש שלמה ובחנוכת הבית השני, כבר לא הייתה משיחת כלים, ו"כיון שנשתמשו (=בעת שהתחילו להשתמש) בהן במקדש במלאכתן - נתקדשו" (כלשון הרמב"ם בהלי כלי המקדש פ"א הלי יב, עפ"י שבועות ט"ו ע"א).

ויש לדייק בכתובים הדנים ב"חטאת" ביחס לקרבנות על מזבח חדש, אם הם נועדו לחיטוי של המזבח, שאז הלשון היא: "וחטאת את המזבח" וכיו"ב, או שמדובר ב"חיטוי" המקריבים, כלומר בכפרה על חטאם, כמו בסיפור על חנוכת הבית השני: "והקרבו לחנכת בית אלהא... צפירי עזין לחטאה על כל ישראל, למנון שבטי ישראל" (עזרא ו', יז), ששם מפורש: "לחטאה על כל ישראל", ולא לחטא את המזבח. במקום אחר בספר עזרא מצאנו קרבנות חטאת (ציבור) "על כל ישראל",

בפרק ח', לה: "הבאים מן השבי בני הגולה הקריבו... על כל ישראל... צפירי חטאת שנים עשר", ואין ספק שקרבנות אלה של שבי הגולה לא נועדו לחיטוי המזבח (גם משום שבעליית עזרא כבר תפקד המזבח במילואו זה מכבר), אלא לצורך כפרה כלשהי לכלל ישראל.

מן הסגנון הדומה בשני הסיפורים, בסיפור הקרבת קרבנות החטאת בחנוכת הבית השני, ובסיפור על עזרא והבאים עימו מן הגולה, שהקריבו "פרים שנים עשר על כל ישראל... צפירי חטאת שנים עשר" (שם, ח', לה), ניתן להסיק שבשני הסיפורים מובאים הקרבנות "על כל ישראל", כלומר על המקריבים, ולא על המזבח שעליו הוקרבו החטאות, אלא שלא נתפרש בכתוב על איזה חטא של העם הביאו את קרבנותיהם. רש"י בפ"י לפרק ח', לה סתם ופ"י עפ"י חז"ל: "והוראת שעה הייתה". אמנם ביחס לחטא העם, שעליו הביא עזרא את קרבנות החטאת, אמרו בגמרא (הוריות ו', ע"א ותמורה טו, ע"א) שהביאום על חטא ע"ז שחטאו בימי צדקיהו, כלומר בשלהי הבית הראשון, על החטא העיקרי (בצידם של חטאים נוספים) שבגינו חרב הבית. ואף שאם לכאורה תמוה: כיצד מבקש עזרא לכפר על חטא של אבות אבותיו, הרי זו חטאת שכבר מתו בעליה, שאין בנו מביאה אחריו (משנה כריתות, פרק ו', משנה ז'), וזאת משום ש"אין כפרה למתים" (זבחים ט', ע"ב), ועוד תמהו: הרי חטא ע"ז שעשוהו בימי צדקיהו, היה במזיד, ועל כגון זה אין מביאים חטאת. ותרצו ואמרו (בהוריות דף ו' ובתמורה טו, ע"ב), ש"הוראת שעה הייתה", כלומר: נביאי הדור (חגי, זכריה ומלאכי) הורו להם לנהוג כך במעמד זה (ואין זו הלכה לדורות).

עוד תירצו בגמ' שם בענין הקושי הראשון שאם בעליה של החטאת מת - אין מקריבין את קרבנו, שבמקרה דנן, שמדובר בציבור ולא ביחיד: "אין חטאת צבור מתה", אלא היא מוקרבת גם אחר מות הציבור, וזאת משום ש"אין הצבור מתים" (הוריות שם, תמורה שם ועוד), כלומר: אין מיתה בציבור, ביחס לציבור אין מושג שהוא מת. לפי יסוד זה, החטאת שעזרא הביא על ע"ז שנכשל בה דור החורבן, חטאת כזו הינה רלוונטית גם אם החוטאים כבר אינם בחיים בעת הקרבת קרבנם. אם כוונת עזרא בבואו ארצה הייתה, כאמור, לכפר על עוון עבודה זרה שחטאו בימי צדקיהו, כוונה כזו אכן ראוי לייחסה לעזרא הסופר, מנהיגה של התקופה כולה, שכן הוא ביקש "לפתוח דף חדש" ביחסי ישראל לאביו שבשמים.

עם עלייתו של עזרא מתחדשת תקופה חדשה בתולדות העם: קידוש שני של הארץ ("קדושה שניה"), מנין שמיטות ויובלות ועוד, ולא בכדי מכונים בפ"י חז"ל כל ימי שיבת ציון "ימי עזרא". המגמה הכללית של עזרא הינה "וכתורה יעשה" (עזרא י', ג): מעתה הכל ייעשה על פי התורה שבכתב ופירושה בתורה שבעל פה, שעזרא לימד את העם, על סמך המסורות שקיבל מפי ברוך בן נריה, אשר קיבלם מירמיהו - ועד משה רבנו שקיבלם מפי הגבורה. כדי לפתוח בדף חדש,

ביקש עזרא למחוק את שגיאות העבר, ועל כן הוא יוזם בעת ביקורו הראשון בבית המקדש החדש שבירושלים: להקריב קרבנות חטאת "על כל ישראל", בבחינת: "כפר נא לעמך..." את אשר עווינו בעבר, ומעתה: לא נשוב עוד לחטאי הדורות הקודמים, שבגינם חרב ביתנו וגלינו מארצנו, אלא ניטיב מעתה את דרכינו ונהיה ראויים לשבת בארץ הזאת עד עולם.

לעומת זה, נראה לי, שמחשבה אחרת הינחתה את שבי ציון הראשונים, בוני המקדש, שבעת חנוכתו הביאו קרבנות "לחטאה על כל ישראל". ככל הנראה היה קרבנם, באותה שעה חגיגית של חנוכת המקדש, קשור במישרין בניב "על כל ישראל".

הנוכחים במעמד חנוכת הבית ציפו לגילוי אלוקי שלא הופיע, שכן שלא כמו בחנוכת המשכן במדבר, המתואר בתורה, ובחנוכת מקדש שלמה עפ"י התיאור בספר "דברי הימים"⁴, בחנוכת הבית השני לא ירדה אש מן השמים, ולפי חז"ל לא שרתה שכינה בבית השני. מסתבר שבוני המקדש, שקבלו עידוד והבטחה למעשה הבנייה שלהם מנביאי הדור, כמו: "ובנו הבית – וארצה בו ואכבד" (חגי א', ח), "ומלאתי את הבית הזה כבוד" (שם ב', ז) ואף: "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" (שם שם, ט) ועוד נבואות בעלות אופי דומה, התאכזבו מאי ירידת האש מן השמים כמובטח וכמצופה. ייתכן ששבי ציון בוני המקדש ביקשו לכפר על חטא שמנע את קיום ההבטחות הנ"ל, חטא של מחדל שהיה תלוי ב"כל ישראל", הוא המחדל של כלל ישראל: לשוב מארצות פזוריהם לארץ ישראל. ואכן ריה"ל הגדיר מחדל זה של אי עליית יהודי התפוצות כ"חטא"⁵, ולא הוא בלבד, אלא גם עוד ראשונים אחרים, כגון ר' אברהם אבן עזרא, שכינה את מחדלם של יהודי התפוצות שלא עלו ארצה לבנות את הבית השני בכינוי החמור יותר: "עוון"⁶.

בהעדר העם כולו, מעוכבת שיבת השכינה למקדש, שכן שיבת השכינה להר הבית כרוכה בשיבת העם כולו לארץ, כפי שחז"ל דרשו את נבואת זכריה: "רני ושמחי בת ציון, כי הנני בא ושכנתי בתוכך, נאם ה' (זכר' ב', טו): "זו היא שנאמרה ברוה"ק ע"י שלמה: 'אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, ואם דלת

4. "ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העלה ואת החלבים, וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם" (ויקרא י"א, ב - חנוכת אהל מועד), "...והאש ירדה מהשמים ותאכל העולה והזבחים, וכבוד ה' מלא את הבית... וכל ישראל ראים ברדת האש וכבוד ה' על הבית, ויכרעו אפים ארצה..." (דה"ב ז, א-ב - בחנוכת מקדש שלמה).

5. "...כי אמנם חטא זה הוא אשר בגללו לא נתקיים היעוד אשר יעד האלוה-ל בית השני... ישכנתי בתוכך, כי הענין האלוקי עמד לחול עליהם כבראשונה אילו נענו כולם לקריאה ושובו לארץ ישראל בנפש חפצה" ("ספר הכוזרי" מאמר ב', כד).

6. "...להוכיח העומדים בבבל ולא באו לבנות הבית ולדור בארץ הקדושה למלאות מצוות השם" (ראב"ע לזכר' פרק ה'); "...בעבור העוון שלא רצתה לבוא לבנין הבית" (הני"ל שם), והשווה: "ישגרם החטא: היינו שלא עלו כולם" (מהרש"א בחידושי אגדות ליומא ט' ע"ב) וראה עוד הקדמת מלבי"ם לספר חגי.

היא - נצור עליה לוח ארזי. כנגד מי אמר שלמה למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל. שבשעה שנבנה הבית האחרון לא שרתה [בו] שכינה, שכך אמר הקב"ה: אם עולים ישראל כולם - תשרה שכינה, ואם לאו - לא ישתמשו אלא בבת קול...". (פסיקתא רבתי פי ל"ה).

בחנוכת הבית השני, כאשר לא ירדה אש מן השמים, כמו בחנוכת המשכן ובחנוכת מקדש שלמה, עמדו שבי ציון נכלמים ודואגים: שמא יש חטא מעכב?⁷ ונתנו אל ליבם שאכן לא כולם שבו מגלותם, אלא יהודה ובנימין בלבד (ומעטים משאר השבטים), אך רוב העם נשאר בגולה. עמדו חונכי הבית והקריבו 12 שעירי חטאת "לחטאה על כל ישראל" - על העם שנמנע עד כה מלשוב לארץ, והיו ממתנינים לשיבתו.⁸

הדגשת ערכו של המספר 12 במספר קרבנות החטאת, שהוא "למנין שבטי ישראל", (ולכאורה אין צורך בתוספת זו, אחר שהכתוב כבר ציין "על כל ישראל"), עשויה לרמוז למקור אחר במקרא, הדין אף הוא בקרבן, אלא ששם המספר 12 מתייחס לאבני המזבח, שעליהן יוקרב הקרבן, היינו שהוא יסוד הקרבן, הוא במעמד הר הכרמל שב"מלכים א'". במעמד זה, כאשר אליהו בונה מזבח בן 12 אבנים "כמספר שבטי ישראל" (מ"א י"ט, לא), הוא מבקש לסמל את שלימות העם ואחדותו דוקא בעת הפילוג הנורא בין יהודה וישראל, כאשר שבטי ישראל שבמלכות אפרים נמנעו מעבודת ה' במקדש בירושלים, יחד עם אחיהם מיהודה ובנימין. כמו ששם אליהו מבקש להכריז ליד מזבחו הזמני על הר הכרמל: אין ישראל אלא באחדותו: שנים עשר "למספר שבטי ישראל", כך שבי ציון מבקשים לראות את עצמם כנציגי העם כולו, על כל 12 שבטיו, ואף על פי שנעדרים כאן רבים משבטי ישראל, חונכי המקדש מבקשים לייצגם בבחינת "את אשר ישנו פה עמנו היום... ואת אשר איננו פה עמנו היום", ומחר - יעלה ויבוא. ואין זו הכרזה ייצוגית בלבד, אלא אקט מעשי של כפרה: כפרת עוון אי עליית הגולים (אלה שיכלו לשוב ולא שבו) ע"י "צפירי עזים לחטאה על כל ישראל תרי עשר למנין שבטי ישראל".

שעירי חטאת אלה אינם מובאים לחיטוי המזבח החדש שבנוהו שבי הגולה (כאמור לעיל: כלי המקדש ובתוכם המזבח אינם טעונים משיחה וקרבן, כי העבודה בהם מקדשתם), אלא הקרבן נועד לכפר על חטא העם שלא עלה כולו ארצה.

7. השווה: "כיון שראה אהרן שקרבו כל הקרבנות ונגעו כל המעשים ולא ירדה שכינה לישראל, היה מצטער ואומר: יודע אני שכעס הקב"ה עלי, ובשבילי לא ירדה שכינה לישראל...". (רש"י לויק' י', כג עפ"י "תורת כהנים" יט).

8. שנים עשר השבטים לא ייבטלו גם בעתיד, בימי הבית השלישי, כפי שעולה ברור מחזון יחזקאל אודות 12 נחלות השבטים בעתיד ושנים עשר שערי ירושלים "על שמות שבטי ישראל" (יחזק' פרק מ"ח), נבואות שבני הגולה ידעו.